

UDK: 8123:81

Mirjalol KANDAXAROV,
Samarqand davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: moxa_1992@mail.ru

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti dotsenti M.Abdullayeva taqrizi asosida

INNOVATSION TA'LIM MUHITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA RISKOLOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Аннотация

Maqolada innovatsion ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarda riskologik kompetentlikni rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. O'qituvchilarning risklarni boshqarish va oldini olish ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligini oshirishga yordam beradi. Innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetentlikni shakllantirish, o'qituvchilarga xavf-xatarlarni tahlil qilish va ularga samarali javob qaytarish imkonini yaratadi.

Kalit so'zlar: innovatsion ta'lim, riskologik kompetentlik, didaktik imkoniyatlar, xavf-xatar, pedagogik metodlar.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ РИСК-КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ИННОВАЦИОННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В статье анализируются дидактические возможности развития риск-компетентности будущих учителей в условиях инновационной образовательной среды. Развитие у педагогов навыков управления и профилактики рисков способствует повышению эффективности их образовательного процесса. Формирование риск-компетентности в условиях инновационной образовательной среды позволяет педагогам анализировать риски и эффективно реагировать на них.

Ключевые слова: инновационное образование, риск-компетентность, дидактические возможности, риск, педагогические методы.

DIDACTIC OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING RISK COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS IN AN INNOVATIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Annotation

The article analyzes the didactic opportunities for developing risk competence in future teachers in an innovative educational environment. Developing teachers' skills in risk management and prevention helps to increase their effectiveness in the educational process. The formation of risk competence in an innovative educational environment allows teachers to analyze risks and respond effectively to them.

Keywords: innovative education, risk competence, didactic opportunities, risk, pedagogical methods.

Kirish. Jadallashib borayotgan bugungi davrda O'zbekiston ham o'zining ta'lim tizimini innovatsion rivojlantirishning zamonaviy tendentsiyalarini o'quv jarayonining tashkiliy, boshqaruv, texnologik va uslubiy jihatdan rivojlanish yo'llarini tubdan yangilanishi va polivariantligi, ta'limda innovatsion mutaxassislarning barqaror ijobiy raqobatbardoshligi, o'zgaruvchan sharoitlarga ta'limning moslashuvchanligini ta'minlash zarurligini belgiladi.

Ta'limni rivojlantirish istiqbollarini o'z vaqtida ishlab chiqish o'qituvchining innovatsion faoliyati samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Bu esa kasbiy tayyorgarlik sharoitida bo'lajak o'qituvchilarda riskologik kompetensiyasini rivojlantirish shakllarini belgilaydi.

O'qituvchining innovatsion faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishga qo'yiladigan talablar strategik, taktik va operatsion jihatlarida prognoz qilingan xavf va imkoniyatlar bilan bog'liq bo'lib, "O'qituvchi (maktabgacha, boshlang'ich, umumiy, o'rta umumiy ta'lim sohasidagi pedagogik faoliyat ya'ni pedagog, o'qituvchi)" faoliyati kasbiy standarti bilan tartibga solinadi.

Mamlakatimizda qabul qilingan sohaga doir qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar, ta'lim tizimini ilmiy-pedagogik, o'quv-uslubiy, tashkiliy, moddiy-texnik ta'minlashni takomillashtirishga qaratilgan bo'lib (Yangi tahrirdagi

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Ta'lim to'g'risidagi Qonuni, Pedagogning maqomi to'g'risidagi Qonuni va boshqa sohaga doir qatar me'yoriy-huquqiy hujjatlar), bunda innovatsion loyihalar va dasturlarni amalga oshirishda ularning faoliyatini tashkil etish hamda tartibga solishda samarali xizmat qiladi [1,2,3].

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda innovatsion ta'lim muhiti bo'lajak o'qituvchilarda riskologik kompetensiyani rivojlantirish va shu mavzuga yondosh mavzular doirasida soha olimlari salmoqli izlanishlarni amalga oshirishgan. Jumladan, O.V.Kushnaryeva: Talabalarni kasbga tayyorlashda ular riskologik kompetensiyalarni shakllantirish; A.V.Xutorskog: Bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligining o'ziga xosligi yoki riskologik kompetensiyani rivojlantirishning ayrim jihatlarini o'z tadqiqot ishlarida aks ettirgan.

So'nggi yillardagi ilmiy izlanishlar riskologik kompetensiyani rivojlantirish muammolarini ochishda: ta'lim muassasasining innovatsion faoliyati kontekstida o'qituvchilar uchun kasbiy xavflarning oldini olish (N.N. Sabinina, 2012), ta'limda innovatsion faoliyatga tayyorgarlik: maktab o'qituvchilarining innovatsion kasbiy kompetensiyasini ta'minlash bo'yicha boshqaruvni safarbar qilish faoliyati tizimining nazariy asoslari (Q.Muxiddinov, 2011) kabi

yo'nalishdagi muammolar yuzasidan ilmiy izlanishlar ham olib borilgan.

Biroq, bo'lajak o'qituvchining innovatsion faoliyatida kasbiy tayyorgarligini tashkil etish va mazmun mohiyatiga nazariy jihatdan ham, amaliyotda ham riskologik kompetensiyani rivojlantirishga yetarli darajada metodik tavsiyalar ishlab chiqilmagan. Fan va amaliyotda to'plangan juda ko'p manbalarning mavjudligiga qaramay, bu muammo pedagogika fanida hali-hanuz o'z yechimini to'raligicha topgani yo'q. Shu muammo yuzasidan tadqiqotimizning dolzarbligini ochiqlash maqsadida quyidagi yondashuvlarga to'xtalib o'tamiz:

- Pedagogika yo'nalishi bo'yicha innovatsion faoliyat sohasidagi mutaxassis sifatida bo'lajak o'qituvchiga jamiyatning talablari: riskologik kompetensiya, bashorat qilish, minimallashtirish qobiliyati va bu qobiliyatlar bitiruvchilarda yetarli darajada rivojlanmaganligi;

- o'qituvchilarning ta'limga innovatsiyalarni joriy etishda risklarni baholash uchun kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan bashoratlarni fozilatlarni o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyojining ortishi va bo'lajak o'qituvchi o'rganish jarayonda innovatsion faoliyatga kasbiy tayyorlashning noaniq imkoniyatlari;

- bo'lajak o'qituvchining innovatsion faoliyatga kasbiy tayyorgarligi bo'yicha riskologik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini dasturiy va uslubiy ta'minlashda haqiqiy o'quv amaliyotiga bo'lgan ehtiyoj va uning pedagogika fanida yetarli darajada mavjud emasligi.

Yuqorida keltirilgan kamchiliklar tadqiqot muammosini yanada aniqlashtirish uchun xizmat qildi. Bo'lajak o'qituvchining riskologik kompetensiyasini rivojlantirishda kasbiy tayyorgarlik imkoniyatlaridan foydalanish samaradorligini qanday ta'minlash kerak?, degan savol ishning muhimlik darajasini yanada aniqlikda belgilaydi. Bunda, bo'lajak o'qituvchining innovatsion faoliyatga tayyorgarlik jarayonida riskologik kompetensiyasini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlarini shakllantirish modelini ishlab chiqish va uni samarali amalga oshirish, pedagogik shartlarni taqdim etish imkonini beradi.

O'qituvchining innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetentlikni rivojlantirishning didaktik imkoniyatlarini optimallashtirishda pedagogik jarayonlarni real yoki ideal modellardan foydalanish holda o'rganish, modellashirish usulidan foydalanish yanada maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu yo'nalishda esa N.M.Borytko, A.A.Bratko, V.V.Davydov, A.N.Daxin, V.I.Zagvyazinskiy, G.G.Nemovk, M.V.Yadrovskaya va boshqa tadqiqotchilar shu mavzu doirasida anchayin ishlarni amalga oshirishgan. [4,5].

Modellashtirish o'qituvchining innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetentlikni rivojlantirish jarayonini o'rganish, tushuntirish, aniqlashtirish, shuningdek, uning funktsionalligini aniqlash uchun tadqiqot usuli sifatida foydalaniladi. O'qituvchining innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetentlikni rivojlantirishning didaktik imkoniyatlar modelini yaratishda, jarayonni mazmunli va dinamik nuqtai nazardan chuqurroq va har tomonlama tahlil qilish, bevosita kuzatish bilan erishib bo'lmaydigan jihatlarini o'rganish va uning eng samarali standartini taqdim etish imkonini yaratadi.

Zamonaviy tushunchada tizimli yondashuvning mohiyati hodisani o'rganish, ya'ni uning tizimli xususiyatlarini o'rganish va ushbu tadqiqot natijalarini tizimli tushunchalarda o'rganildi (V.A.Barabanshikov, B.F.Lomov, V.P.Simonov va boshqalar). Biz o'qituvchining innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini pedagogik jarayon sifatida tasniflaymiz. Bunda bo'lajak o'qituvchilar ta'lim jarayonida innovatsion qadriyatlar, bilim, ko'nikma, malakalarni ongli ravishda o'zlashtirishga va ularni o'quv

amaliyotida qo'llash qobiliyatini shakllantirishda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan risklarni oldini olish hamda turli vaziyatlarda zarur bo'ladigan kasbiy va shaxsiy fazilatlarini oshirishga qaratilgan.

V.A.Slastenin, biz tadqiqotda modellashtirilgan jarayonni pedagogik tizim sifatida aniqlaymiz. Bu o'qituvchining innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetensiyasini shakllantirish jarayonining tarkibiy va mazmunli qismlarini - maqsadlar, mazmun, vositalar, ishtirokchilar, bashorat qilingan natijalarni aniqlashni talab qildi va asos bo'lishi bilan tavsiflanadi.

"Bo'lajak o'qituvchining innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetensiyasi" tushunchasining mazmunini va uning tarkibiy qismlarini faoliyat yondashuvida pedagogik tizim sifatida ham ochiqlash mumkin. Bo'lajak o'qituvchining innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetensiyasini shakllantirish jarayoni - ular izlayotgan kompetensiyani yaratadigan va shakllantiradigan omillarning namoyon bo'lishini aniqlash uchun ishlatiladi. Shuning uchun o'qituvchining innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetensiyasini shakllantirish jarayoni faoliyatning barcha asosiy tarkibiy qismlarini - ehtiyojlar, motivlar, maqsadlar, harakatlar, operatsiyalar, tartibga solish, nazorat qilish va erishilgan natijalarni tahlil qilish usullarini hisobga olish mantig'iga quriladi (O.S.Grebenyuk, A.N.Leontyev, V.D.Shadrnikov) [6].

Tahlil va natijalar. Faoliyat dinamikasida olingan ushbu komponentlar o'qituvchilarning o'quv va kasbiy faoliyatini amalga oshirish jarayonining asosiy regulatorylariga aylandi. Bunday faoliyatning bir qismi sifatida bo'lajak o'qituvchilar o'zlarining kasbiy va pedagogik harakatlarining an'anaviy "ideal" qiyofasini, faoliyatining maqsadini o'zgartirish va ta'limning yangi dunyosiga ongli munosabatni shakllantirish, faoliyat sub'ekti sifatidagi funktsiyalarini amalga oshirish, ya'ni o'zlarini faol ravishda o'zgartirish va o'zlarining kasbiy va pedagogik faoliyatini innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetensiyasiga egalik darajada o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ldilar. O'qituvchining innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha o'qituvchilarning faoliyati o'qitishning umumiy didaktik tamoyillari - muammolarni hal qilish, kasbiy pedagogik yo'nalish, tizimlilik, ijodiy faollik asosida qurilgan; tizimli, maqsadli, ijodiy xarakterga ega bo'lib, o'qituvchilarning shaxsiyati va faoliyatining individual xususiyatlari va oliy ta'lim yurtlarida o'quv mashg'ulotlarini o'zlashtirish jarayonini amalga oshirish shartlari bilan belgilanadi. O'qituvchining innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetensiyasi zarur bilim, ko'nikma va malakalarni egallashning amaliyotga yo'naltirilgan protseduralarini amalga oshirish orqali shakllantirildi, bu esa qo'shimcha ravishda innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetensiyaga asoslangan yondashuv g'oyalarini amalga oshirishni talab qildi.

Innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta'limni "natijadan" ko'rib chiqish orqali bo'lajak o'qituvchilarning innovatsion faoliyatga nisbatan riskologik kompetentligini rivojlantirish metodikasini shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qildi va biz bu natijani maqsadni aniqlash, mazmuni tanlash, o'quv jarayonini tashkil etish, natijalarini baholash va amaliyotga yo'naltirilgan tamoyillari majmui sifatida tushunamiz.

Bo'lajak o'qituvchilarda innovatsion faoliyatga nisbatan riskologik kompetentligini rivojlantirish metodikasini qo'llash natijasida o'qituvchining faoliyatini amalga oshirish va ta'lim jarayonida kasbiy muammolarni hal qilish orqali o'qituvchi shaxsini rivojlantirishga yo'naltirish salohiyatining oshishida namoyon bo'ladi. (V.I.Bidenko, A.A.Verbitskiy, E.F.Zer, I.A.Zimnyaya, A.V.Xutorskoy va boshqalar).

Ushbu tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilarda innovatsion faoliyatga nisbatan riskologik kompetentligini rivojlantirish metodikasi innovatsion yondashuv asosiy nazariy tamoyillarni ochib beradi, pedagogik innovatsiya bo'yicha bilimlarni o'ziga xos tarzda sintez qiladi (M.V.Klarin, L.S.Podimova, A.I.Prigojin, V.A.Slastenin va boshqalar). Pedagog innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetensiyasini oshirish jarayonini tashkil etishga innovatsion yondashuv, xususan, o'qituvchining innovatsion kompetensiyasini shakllantirish, ushbu jarayonni tashkil etishning innovatsion xususiyatini belgilovchi umumiy qoidalarni ochib beradi.

Shu tufayli o'qituvchi innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetensiyani shakllantirildi, bunda qiziqish, kognitiv faollik shakllanadi, o'quv jarayoni sub'ektlarining barcha imkoniyatlarini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi innovatsiyalarni yetarli darajada idrok etish, rivojlantirish, yaratish va o'quv jarayoniga innovatsiyalarni kiritish qobiliyati rivojlandi. Innovatsion ta'lim muhitida riskologik yondashuvni amalga oshirishning bir qismi sifatida modellashirilgan jarayonning maqsadi innovatsion kompetensiyani shakllantirishdir va unga erishish an'anaviy usullarning kombinatsiyasi bilan ta'minlanadi. Innovatsion shakllar - (ma'ruzalar, seminarlar, munozaralar, bahslar, amaliy ishlar, innovatsion dars, tashkiliy-faol o'yin, aqliy hujum, davra suhbatlari) norasmiy ta'lim shakllarini o'z ichiga oladi (eksperimental sayt, treninglar, ilmiy-amaliy konferentsiyalar, vebinarlar, ilmiy va dizayn konsaltinglari, tarmoq); usullari (muammoli ta'lim (muammoli vaziyat, ijodiy topshiriqlar, evristik savollar), loyiha asosidagi (innovatsion loyiha), o'yin (innovatsion o'yin), keys, insho, portfolio, psixologik mashqlar, konsalting, test, introspeksiya, taqdimot).

Bo'lajak o'qituvchilarda innovatsion ta'lim muhitida riskologik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini modellashirishning asosiy g'oyalari quyidagi tamoyillarda aks etadi: muammolarni hal qilish, kasbiy-pedagogik yo'nalish, ijodiy faoliyat, tizimli o'qitish.

Muammoli o'qitish tamoyili pedagogik vaziyatlarda muammolarni yaratish, bu vaziyatlar o'qituvchining faoliyat jarayonida idrok etish va hal qilish faollashadi. Ushbu tamoyil bo'lajak o'qituvchida yangi bilimlar va pedagogik innovatsiyalarni o'zlashtirish va muammolarni hal qilish usullarini mustaqil ravishda izlashiga qaratilgan; shuningdek, o'qituvchilarga innovatsion ta'lim muhitida pedagogik muammolarni yechish maqsadli taqdim etish nazarda tutilgan.

Kasb-pedagogik yo'naltirilganlik tamoyili - "... kasb-hunar sohasida o'zlashtirilgan bilimlar tizimini qo'llash bo'yicha maqsadli o'qitish. Ushbu tamoyilning amalga oshirilishi o'qituvchining insonparvarlik yo'nalishini shakllantirish uchun sharoit yaratish, o'qituvchini innovatsion ta'lim muhitida riskologik vaziyatlarda amalga oshiradigan qadriyat yo'nalishlari tizimini mustahkamlashga yo'naltiradi. U, birinchi navbatda, o'qitishning shaxsiy ahamiyatini, uning uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga tayyorligini, har bir o'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga ko'maklashishga qaratilganligi bilan izohlanadi.

Ijodiy faoliyat tamoyili tashabbuskorlik, qat'iyatlilik, mustaqillik, o'qituvchilarning kasbiy va shaxsiy o'sishiga bo'lgan ehtiyojning yangi bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish sur'ati, chuqurligi va kuchiga ta'sirini tasdiqladi. Ushbu tamoyil o'qituvchilarni yangi narsalarni yaratishga, original, nostandart yechimlarni izlashga va topishga yo'naltirdi pedagogik muammolar, idrok etishda transformativ faoliyatga intilish, pedagogik innovatsiyalarni rivojlantirishda o'z aksini topadi.

Tizimlilik tamoyili zamon talablari, bilim, ko'nikma, malakalar bilan belgilanadigan mavjudlarini takomillashtirish va yangilarini shakllantirish jarayonlarining uzluksizligi, izchilligi va mantiqiyiligi tashkil etish va ularga rioya qilishda namoyon bo'ladi.

Modelning tarkibiy bloki o'qituvchining innovatsion kompetensiyasining tarkibiy qismini tashkil etilishi va diagnostika qilinadigan ko'rsatkichlarini (ularga mos keladigan komponentlar, mezonlar, ko'rsatkichlar va darajalarni) ochib beradi. O'qituvchining innovatsion kompetensiyasi uning shakllanishini ma'lum darajasi bilan tavsiflanadi: reproduktiv, algoritmik, samarali, ijodiy. Bu keyingi blok uchun muhim asos bo'lib xizmat qildi.

Bo'lajak o'qituvchilar ishlab chiqarish jarayonida faoliyatidagi risklarni bartaraf etish yoki oldini olishda ta'lim muhiti uchun oldindan shakllantirib bo'lingan riskologik kompetensiyasidan foydalanish mazkur modelning shakllantiruvchi blogida quyidagicha tafsiflanadi:

o'qituvchilarni tayyorlashning maqsadi, mazmuni va bosqichlari (tahliliy, rivojlantiruvchi, umumlashtiruvchi);

pedagogik ustaxona (nazariy va amaliy bo'limlar, tegishli shakl va usullar);

pedagogik shartlar majmui (tashkiliy, psixologik va boshqaruv).

ADABIYOTLAR

1. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprel. <https://lex.uz>
2. Ta'lim to'g'risidagi Qonuni. O'RQ-637-sonli 2020-yil 23-sentabr. <https://lex.uz>
3. Pedagogning maqomi to'g'risidagi Qonuni. O'RQ-901-sonli 2024-yil 1-fevral. <https://lex.uz>
4. Сластенин В.А. Педагогика: Инновационные подходы. Москва: Академия. 2006.
5. Асхадуллина Н. Н. Мотивационная готовность учителей к инновационной деятельности как условие снижения рисков в процессе внедрения педагогических новшеств // Казанский педагогический журнал. – 2015. – № 4. – С. 267–270.
6. Kryshnanovych S., Bilyk O., Shayner H., Barabash O., & Bondarenko V. (2021). Study of the Experience of the Formation of Professional Competence in Future Managers of Physical Education and Sports. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala, 13(1Sup1). 162-176. <https://doi.org/10.18662/trem/13.1Sup1/390>